

Csoóri Sándor : Párbeszéd, sötétben

Csoóri Sándor új verseskönyve az utóbbi évek egyik legjelentősebb lírai teljesítménye. Az egyéniség divatjai és a szemlélődés visszafogottsága után szerzőjük mer és tud egyéniség lenni; önmagát, költői arcképét a premier plan élességével kirajzolni. „Kicsomózhatatlan fiú”: napszámosa saját életének, „kikorhad a félig lakott házakból és testből”, könyökét mégis „a világ oldalába löki”, „talpraugró mécszlángként” világít az estben. Csavargó Hamlet: „a sündiszno-csillag”, az utolsó madárkiáltás közelében, „rajtaütések áldozataként”, megütve, megdobálva, kisemizve keresi a Csönd házát, szava „a bevezert torok hangja”, mint költő „szárnyatlan csapdos”, de „háttal él a világnak”, arra vágyik, hogy „vad, nyers és rámenős” lehessen. Törekvése, hogy nap mint nap megújuljon, eltávolodjék saját kifakult fényképeitől, „másnaposan önmagától, másoktól, történelemtől”. Költői énjét „az utolsó esély” nagy hófokú izzásáig csavarja föl. Rokonai „a remény szegénylegénye”, Csokonai; Ady, az Isten szörnyetege; a Cantata profana szerzője és természetesen Che Guevara, „a sarokba szorított Isten”. Türelmetlen gesztussal határolja el magát a konformizmus egyéniségkultuszától: „A holtak üres székében nincs kedvem dermedezni. A megdicsőülöket itt szeretik; a megdicsőülöket körbehordják. Korhadtt nyelvéket úsztatják formalinban. Túfok portása, hazák házmastera nem leszek! Nem kell a sóprű, a kulcs, a hatalom, a megbízatás!” Világa a kamaszkorát kinőtt, férfiasá higgadt avantgarde-é.

Lírája csupa nyugtalanság. Veszteség- és bizonytalanságtudat gyötri, örömei és bánatai önmagukba marnak. Az „egész” helyett a „fél” élményét éli át, az eszménytől visszahúzó ellentmondás drámáját. Egy-egy verse „földrengés”, „szív-Hiroshimával”, „sebhely-királysággal”. „A világban világokat, sebeit”, múltját veszítette el. Jellemző gesztusa a kétely, amely az „omnia dubitandum est” lírai válfajaként fordul önmaga ellen. Elfáradásai, szorongásai mégsem valamilyen egzisztencialista keresettséggel magyarázhatók; költői eszmélése a háború, indulása pedig a személyi kultusz utolsó éveire esik. Költészete épp azért szuggesztív erejű, mert a legnagyobb intenzitással én-központú, egyszersmind világra, hazára hangolódó. „Kinek a végrendelete ez a sok levél itt? Kinek a levetett ruhája ez az ország? Magamra veszem, amit eldobáltok, mert tódul újra a hideg” — olvassuk ars poeticájában. Magán- és közléte közt nincs sorompó; otthona „a legkisebb haza, az utolsó búzaszemből kicsírázott ország”, melyben ki lehet gombolni a nyak körül a Kárpátok keménygallérját. Ez a költő — az emberi teljesség okán — mer elfáradni, „partraszállni egy világba vesző falevélen”, „szép bűgöcsiga-esteken fészket rakni a bazalthegy alá”, de nem fér el életében, „benépesül mint a Föld”, hogy minden megtörténhessen vele, megválíék emlékeitől, hogy sebezhetetlen lehessen.

A Csoóri-vers a „befelé forduló szem országlása”. Áthatol a hagyományos költői dimenziók (a szemlélet, az emlékezés stb.) határán, a lírát fölszabadítja az epika rabságából. Képzelete fölbontó és részleteket kinagyító: a múltból csak villanás-

sokat lát, „sehol semmilyen rendező elv”; megtagadja a mesét, a kikerekedő történetet, mint a szemfényvesztő vallásosság vigaszát. „Van körülöttem egy domború világ fákkal, országokkal, kocsonyás családokkal benépesítve s van benned egy másik világ, egy homorú: üregekkel, kitöltetlen pillanatokkal, a várakozás állandó feszültségével” — olvassuk a kötetzáró önértelmező esszéjében. A líra szuverenitása akkor valósul meg, ha az intellektus nem tapad hozzá reflexszerűen az emlék, a látvány öntörvényeihez, hanem az elemeire bontott képet a maga hasonlatosságára építi újjá, rakja össze. „Meggördíteni a világot tengelye körül, hogy ami háttal volt, kerüljön szembe. Megállítani az eseményeket, és a kiváltságos pillanatokot kimerevíteni. Ezek az idő tartóoszlopai” — hangzik vallomása a költészet teremtő erejéről. Az alkotói önállóság a Csoóri-vers sajátos kettős gondolatmenetében is érvényesül: a kifejezés egyszerre irányul a dologra és hiányára; birtokbavétel és kisemmizettség, szerzetet és gyűlölet, vallomás és közöny végletes állapotai között hullámszik. (A költemény e fölépítéséből magyarázható az ént kettőző önmegszólító és kérdező forma, a költői kép hasadása látványra és látomásra, a kijelentés valószínűsége és a feltétel kérdőjeles idejére.) A brechti V-effektusra emlékeztető elidegenítő szándék itt az érzelmességre irányul. „Várni a teljes kiüresedésre — talán ez mindennek a nyitja. Előkészíteni a bukást, mint valami merényletet — ez mindennek a kezdete. Le kell számolni a fájdalommal, mert a fájdalom megalkuvás. Odaláncolja az embert ahhoz, amit nem tud végrehajtani, megváltoztatni, elkezdni.” Nem dekadencia ez, hanem egy új költői esztétika vallomása. Általa emelkedik a költő a lírai spontaneitás fölé.

Költői nyelvtanára a fegyelem, a keménység a jellemző. Törekvése, hogy a vers szinte plasztika legyen, a hang és szín a tárgyak érdességében, súlyosságában öltön testet. „Töredeznek a levegő kezemtől, hangot ad” — olvassuk egyik versében. Modern correspondence ez, a rokon érzéklések egymást fölfokozó és erősítő egybekapcsolása. Másik jellemző vonás a sűrítettség. Egy-egy költemény tulajdonképpen egy végső érvényű szó jelentéseinek, asszociációinak megfejtése. „Mindegyik szóban egy világ” — így lesz vers a »felejtés« (*Mire megvirrad*), a »távolság« (*A másik*); az »elmúlás« (*Lassú félmúltban*), a »megalázottság« (*Száműzetés négykézláb*) szavából. Semmit sem él meg idillként, mindent — még a természetet is — csak a vonzás és taszítás állapotában. A szó ezért válik energiahordozóvá.

A jó költészet nemcsak egészében, mikroorganizmusában (képeiben, ritmusmegoldásaiban) is eleven és egészséges. Régebben zavaró volt Csoóriban a századfordulóra emlékeztető stíluseklektika, az impresszionista dekomponáltság, a bonyolult és barokkos képesség. Ma ennek semmi nyoma. Az olvasó élvezettel tart pihenőt az ilyesféle remekbe szabott képek olvastán: „tengerek kék szilvája: a Föld”; „ki járt itt, ki aludt székre dobva itt, mint a kabát?”; „a hó: erdők fönnakadt szemfehérje”; a tavasz „évszakok donquihótja”; „hangyák a nyitvahagyott szemek kaszárnyaudvarán” stb. Nem kevésbé érdekesek a ritmuskísérletek, melyek a szabad vers és a kötött szótagszámú rövid sorok kombinációit idézik elő. A göcsörtösen feszes költői magatartást gyakran oldja játékosággal: „Ökölbezárt kezemet, mint a léggömböt, elengedem, utánaúszom, játszom vele” — olvassuk egy chagalli reméniszenciákat idéző versében. Másutt az ironia tölti be e szerepet, példa lehet rá a *Kiáltvány* vagy a *Levél Gregory Corso amerikai költőnek*.

Csoóri Sándor mai költő. Nem életrajz, kronológia teszi azzá, hanem szüntelen készenléte a megújulásra. Régi szavait visszajáró kísérteteknek nevezi, költői szemléletében a jelen fölissza a múlt hangjait. Jobban emlékezik a meg nem történt, mint a megtörtént eseményekre. „Megtetesülni naponta, verítékezni, meghasadni, folytatódni” — fogalmazza meg lírai programját. E tulajdonsága tette képessé, hogy túlhaladja lírájában a naiv realizmust, s megalkossa a ma embere számára oly fontos öntörvényű költői világát. (*Magvető, 1973. Orosz János grafikájával a védőborítón.*)

Benjámín László: Sziklarajzok

Benjámín László válogatott és új verseit gyűjtötte kötetbe, mintegy áttekintést adva — inkább gazdagodó, mint változó — költői pályájáról. Lírája súlyos és komor, mint az elmúlt félszázad embert és költőt próbára tevő történelme. „Fegyver és páncél az írott szó, nem játék, nem farsangi jelmez” — olvassuk egyik versében. Mellékes, könnyedebb verse nincs is, mind a „végső szó” erejével hat. Magánügye a történelem, a forradalom erkölce. Mindenért felelősnek érzi magát, ami ebben az országban történik. Nagy megrendülések költészete az övé; lelkesedés és rezignáció, pátosz és keserűség, bizakodás és irónia hullámozik benne. Esményekre szegzett közéleti líra, melyet a történelem periodizál.

Benjámín szerepjátszó költő. (E vonását nevezi a kritika „az alanyiség háttérbe szorulásának”, illetve „epikus közvettségnek”.) Prometheus és Hány, Gulliver és Don Quijote a leggyakrabban fölvetett maszkjai, aszerint, hogy vállal a mindenség avagy csak rögeszmék súlyait érzi. „Hány életet vettem kölcsön magamnak, hány bőrbe bújtam, önsorsomra vak!” — vallja. Nem a játékoság okán szerepjátszó, sokkal inkább a vers dúsitása, a személyiség típusá fejlődése vele a szándéka. Szerepeit sohasem maga választja meg, mindig a sors méri reá: e lírai fatalizmussal érlelődik énje magatartásmoddellé. Nem a rejtőzködésnek, az én impresszionisztikus kielésének eszközei Prometheus és Hány vagy Gulliver és Don Quijote maszkjai — inkább az emberi teljesség megvalósítására kínálnak lehetőséget. A szerep énjét megsokszorozza: „Vádoltnak és ügyésznek és tanúnak álltam én a perben, hol az ítélet joga nem az enyém” — írja. Egyedi élményeit sorssá, gesztusait pedig magatartássá összegezi, költészetét a pillanatot esetlegessége fölé emeli.

Szerepeibe a Sztanyiszlavszkij-dramaturgia módján éli bele magát. Ezért fordítja köznapira a mítosz nyelvét *A halandó Prometheus*. Számára a szerep „halálos komoly” ügy, általa alakul át emberi színjétké a gondolat. Még akkor is megrendüléssel vállalja, ha komikus: „A világ játék és szerep, s ki magáénak vallja gondját, menjen paprikajancsinak, mikor a díszletet lebontják.” Ugyanakkor a távolsághoz vezető eszköze is. Ez nagyítja történelmi távlatát a költő nézőpontját. „Magasból nézem és messziről ezt az életet, ezt a történetet” — summázza *A tengerek fogságában* című versében szemléletmódját. De lehetőség a „páncél, álarc, talár” pátosznak föloldására, az önmiről is: „Kinek játszódik a szerep? Tartásod, egész lényed álarc. Gyöngébb legény vagy, kevesebb annál, akit magadra vállalsz” — vallja. A történelmi analógia (például a *Buga Jakab énekében*) kitérő is; hogy leküzdje önmagában a „flagelláns hiúságot”, ne legyen „se cinikus, se prédikátor”, új hitekre gyűjt erőt, hogy ismét „nyílt szóval födetlen arccal” szólhasson.

Ars poeticájának legfontosabb tétele az emberi teljesség igénye. „Megfojt a csavar-szerep, a kicsinyesség, a részletkebevezés, azért irigyled őt, aki kevés — ki nálad kisebb volt, mégis egész” — hangzik vallomása. Mesterei azért példaképei, mert emléknél többek, mert a „végső kérdésekre egész életükkel feleltek”. Megveti a modern babonát, hogy „más a lélek dolga és más a világé”. Fő törekvése, hogy „formát kapjon a diribdarab lom”, hogy „szétszabdalt életét” egészé rakja össze. Lírai eszménye a teljes ember, aki egyszerre kérdez, emlékezik és cselekszik; aki a színek, illatok, ízek mestere, mégsem akarja, hogy szándékait vele temessék, mert jelen időben akarja őket hétköznapokra váltani. Teljességigénye nem filozófiai és nem mítikus természetű, inkább etikai: az életben való aktív részvételt írja elő számára. Oly beállítottság és alkat, hogy egy-egy élményre az intellektus egésze megrezdül. Nem egyetlen kor, hanem a történelem gyermekének vallja magát (*Rözzeláng*), korok között „hírmondónak”. A forradalmiságot is ily tágassággal értelmezi: szocialista hitének része 1789 és 1848 humánuma és hazafisága (*Nyílt szó, födetlen arc*), a XIX. század baloldali hagyománya. Világképe inkább eszményekre, mint történelmeire hangolódó: „Az Esményt kell — rátettük életünket —, ha kö-

römmel is, kikaparni a sárból, és felmutatni tisztán a világnak!” — hirdeti. A köz-napi dolgok igézetétől (*Balatonboglár*) természetes könnyedséggel jut el kozmikus látványokig (*Mi van a Hold túlsó felén?*). „A tenger kell nekem s a messze nyíló szabad mező, s a lélek is, az ember, mindenestül! Hiszem, megérsz, ki ismered a távlatok varázsát” — olvassuk egyik jelentős versében. Fölötte áll a divatoknak, keresztülnéz a dolgok felszínén. Egyén és közösség, erkölcs és esztétikum, költészet és hagyomány, szó és tett elválaszthatatlan ikerfogalmak verseiben.

A *Sziklarajzok*: katartikus líra. Megtisztuló és megtisztító. „Megmaradtunk egésznek a kétségbeesésben, egésznek a fölemeltetésben, egésznek a lebukásban, egésznek a hitben” — a vers által lesz kibírható a kibírhatatlan, kimondható a kimondhatatlan. A vereségek „éber, kíméletlen nevelői”; az „elsikkasztott cselekvés” tragikuma, a „millió halott hever bennem” fájdalma ellenerőket termel ki. A harmóniateremtés törekvését, az egyensúly keresését. „Bordák közt a világ lüktetése — nappal meg éjszaka, apály-dagály, tenger és levegő hullámai, évszakok változása, csillagok menetrendje, élet-halál” — oldódik föl a probléma.

A Benjámin-líra centrumában a jellem áll. Épp ezért nincsenek korszakai, csak állapotai; a fejlődése mindössze arányeltolódás. Erőssége a szerkesztés fegyelmé. Nem képekben, hanem eszmékben, fogalmakban gondolkodik. A költői nyelvet a köznyelvből gazdagítja; nem szókincsben-gondolatfűzésben, hanem a nyelv súlyos töménységében, monoton feszültségében különbözik a beszédétől. Sohasem epizodikus, a pillanatba kapaszkodó törmeléklióra; nem egy-egy részlet kinagyítása (mint az izmusok költészete), hanem a teljes emberi világ lírai birtokbavétele. Objektivitása néha a jegyzőkönyv tárgyilagosságát sugallja (*Elveszett nemzedék*). A sokféle stílus-lehetőség közül — mint a Kakuk Marci-s lázongás, újklasszikus természetihimnusz-, bensőséges köznapiság, harszónokiasság, fájdalmas önirónia — önismerettel választja ki az alkatának megfelelő hangot. Önrevíziós képességét olyan korszakváltó jelentőségű verse jelzi, mint az 1954-es *Álmodtal, Gulliver*. Nem igaz, hogy nehézkes líra; Benjámin pályáját oly rímlelemények szegélyezik, mint például a *közösség és kezesség* vagy a *szállnak és megszállottak* egybecsendítése. A tárgyak pátosza segítette leküzdeni a *Sirató*-féle versek fölszínes dallamosságát. Ha a *poésie pure* a tisztaság jelzőjét nem foglalta volna le magának, most a Benjámin-líra közéletiségére citálhatnánk. Helyette álljon itt az önjellemzés a költőről, aki „véres-sáros köpenyében, tépetten is tiszta maradt belül”. Dicsérje őt szavai igazsága. (*Magvető, 1973.*)

GREZSA FERENC

Négy verskompozíció

RÁKOS SÁNDOR: AZ EMLÉK JELENE

Rákos Sándor roppant tudatos és fegyelmezett költő. Nem bizza olvasóira, hogy verseiről azt gondoljanak, amit akarnak. Köteteit „prózai hitvallásokkal”, elő- és utószavakkal látja el; költészetének önmaga a legjobb kommentátora. Új verseskönyvének a kulcsát is az olvasó kezébe adja. A könyv fülszövegében írja: „Korábbi verseskönyveimben — főként a *Kiáltásnyi* csendben — a tovább már alig redukálható »versmagig« bontottam le a hagyományos formát. Kompozícióm az »elemi részcsekből« építettem föl új egészé, s közben a szerkesztet, de a vers régi fogalmán is jócskán módosítottam — nem lazító, hanem szigorító értelemben.”

Az idézet nemcsak Rákos Sándor önvizsgáló fegyelméről, önelemző szigorúságáról vall — „munkám menete hasonlított a kutatóéhoz, aki előre meghatározza ku-